

Čejka, Mirek

[Slovar slovenskega knjižnega jezika. Druga knjiga, I - Na]

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná. 1977-1978, vol. 26-27, iss. A25-26, pp. 184-186

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/100575>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

starší gramatiky než práce pozdější (s výjimkou Balana a Andrejčína), často považující morfologickou stránku slovesného rodu neorganicky za záležitost syntaxe. Nám se však zdá, že přes nedopracovanost určitých otázek (vyplývajících i ze specificky bulharského užívání reflexív) je u slovesného rodu jasnější než zejména u způsobu a též vidu, který v podstatě do Andrejčína byl — přes svou morfologickou vyhraněnost právě v bulharštině — špatně rozlišován od času, mnozí jej chápali za záležitost ryze slovtvornou a ani z Andrejčínovy gramatiky není zcela jasná jeho podstata. Andrejčín se stavěl proti termínům „svářšen“ a „nesvářšen“ a dává přednost termínům „sintetičen“ a „analitičen“, jejichž podstata je jiná. Bylo by však třeba vyzvednout Andrejčínův přínos v tom, že vyzvedl protiklad „dokonavost-nedokonavost“, dříve zastžený protiklady vedlejšími (jsou gramatiky, rozlišující až 4 „vidy“, v tom často tzv. „vid neurčitý“ u sloves jako *chválit*, *zpívat* aj., protože prý „mohou vyjadřovat děj libolibně dlouho trvajících“).

Bulharské slovesné časy jsou tradičně v každé gramatice podrobně rozvedeny, pokaždé však jinak a všem by se dalo něco vytknout vzhledem ke složitému faktickému stavu v jazyce samém. I v dnešní oficiální koncepci, vycházející z Andrejčína, jsou nedorozěšené problémy. Z Pärvevova popisu je dobře vidět vývoj rozlišování a označování jednotlivých časů a zejména jak starší mluvnické chápaly tvary vyslovené oblastní nebo už zanikající. Bylo by tu třeba oddělit vývoj zpracování kategorie času od vzniku a vývoje chápání tzv. nepřímé výpovědi a tím lépe postihnout teoretický přínos těch, kdo průkopnický považují nepřímou výpověď za samostatnou kategorii. U ní je třeba komentovat podstatu individuálních rozdílů mezi pojetími autorů, kteří ji jako kategorii chápou, aby čtenář měl jasno, proč nejde o slovesný čas. Škoda, že teoretická kapitola je neústrojně odtržena o přehledu forem, neboť nejde o „způsob“ toho typu jako imperativ či konjunktiv, ale o kategorii jinou.

Nehistorická a mechanicky ruštinou ovlivněná stanoviska k přičestím, častá v starších pracích, by bylo třeba probrat nejen vzhledem ke gramatické tradici, ale především z hlediska faktického stavu v jazyce, především mluveném, neboť popis se vyvíjel jedním a jev sám jiným směrem. Týká se to hlavně přičestí přítomných a přechodníků, jejichž vývoj, zčásti ovlivněný ruštinou, není ještě historicky zpracován; sama kodifikace normy zcela neodpovídá jazykové skutečnosti. Kapitoly o podstatném jméně slovesném, zbytečně infinitivu a neohebných slovesch zůstávají v podstatě u popisu, neboť podrobné hodnocení je ztíženo různě širokým chápáním jevů v gramatikách, zacházejících i do jevů slovtvorných. I sám Pärvev u neohebných slov přesáhl rámec morfologie a hodnotí i monografie nikoliv gramatické. Pro čtenáře je přínosem závěr, charakterizující hlavní tendence popisovaných jevů. Pärvevova práce je záslužným shrnutím vývoje bulharského gramatického myšlení.

Vladimír Šaur

Slovar slovenskega knjižnega jezika. Izdala Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Inštitut za slovenski jezik, Ljubljana. Druga knjiga I-Na (1975).

Ke třicátému výročí osvobození Jugoslávie vydal Ústav pro slovinský jazyk Slovinské akademie věd a umění v Lublani druhý díl Slovníku slovinského spisovného jazyka (dále SSKJ). Tento díl obsahuje přes 18 500 hesel a skoro 2 300 podhesel. O prvním dílu jsme referovali v SPFFBU A 22/23, s. 253—254; uváděli jsme tehdy hlavně všeobecné údaje o celém slovníku. Dnes se soustředíme na několik dílčích otázek, které vyvstávají, prohlížíme-li nový, druhý svazek tohoto mimořádného díla lexikografie slovinské — a slovanské vůbec — a srovnáváme-li jej s naším Slovníkem spisovného jazyka českého (dále SSJČ).

Je překvapivé, jak aktuální a svěží lexikální materiál se redakci SSKJ podařilo shromáždit, a je potěšující, že tento slovník reprezentuje již i naprosto recentní složku slovní zásoby našeho slovinského současníka. Týká se to nejrušnějších oblastí lexika: běžné slovní zásoby se soudobými civilizačními výrazy (např. adj. *mini*, *midi*, *maksi krilo*; *kseroks*, *kserokopirati dokumente*), publicistického lexika (např. spec. publ. význam substantiva *konfrontacija*: *gre za veliko konfrontacijo Amerike z drugimi vesilami*), technických termínů (např. *lunohod* nebo slang. *mach* pro *Machovo število*; *letalo je doseglo hitrost tri mache*) i vědeckých termínů (viz např. názvy transuranů uměle získaných až v letech padesátých: v I. díle *einsteinij*, *fermij*; v II. díle *lawrencij*, *kalifornij*). Takové aktuálnosti nedosáhl SSJČ ani v „Doplňcích a opravách“, vydaných jako jeho poslední sešit v r. 1971.

Bereme-li v úvahu složitou teritoriální diferenciaci slovinského jazyka, je jisté velmi vhodné, že dialektismy jsou v SSKJ nejen vyznačeny zvláštním kvalifikátorem *nar* (ečna beseda), nýbrž i dále specifikovány názvem nářeční skupiny (srovn. na str. 9: *ibovina* — nar. prekmursko, *ibržnik* — nar. koroško, *ica* — nar. severovzhodno); bez takové specifikace zůstávají pouze interdialektismy (např. nar. — *močúlnik*). Je třeba jen litovat, že v SSKJ podobná podrobnější specifikace dialektismů provedena nebyla, že se tam rozlišují pouze velmi obecně dialektismy (nár.) a moravismy (mor.).

Naproti tomu striktně synchronní pojetí hesla v SSKJ zřejmě zabránilo uvádět informaci o původu přejatých slov (jež se v SSJČ zásadně uvádí). Přejatá slova je zajisté fakt z historie jazyka, avšak cizí původ slova (byť bylo přejato i relativně dávno) se zpravidla dost nápadně projevuje ve formální stránce slova (a nežřídka i v sémantické charakteristice); tyto okolnosti není ovšem možno opomíjet ani při čistě synchronním popisu. U slovníku slovinštiny je nedostatek takové informace zvláště citelný, neboť slovinské jazykové společenství se vyvíjelo na jedné z významných evropských křižovatek několika různých kultur a jazyků a slovinský slovník může proto poskytnout po té stránce neobyčejně bohatý srovnávací materiál jak lingvistický, tak i kulturně historický; obsahuje totiž četné romanismy, turcismy, germanismy aj. (srov. např. hesla *iblahtar*, *kajfež*, *kajmak*, *kapela*, *komez*, *konosament*, *kuluk*, *nazarenec*, *nazdar*).

Při zpracování hesel se v SSKJ projevuje silná tendence k úspornosti. Speciální výklady se uvádějí zpravidla jen u jednoho členu synonymní řady. To platí například o odborných latinských ekvivalentech slovinských názvů rostlin a zvířat. (Bohužel není tato zásada vždy důsledně dodržována, takže cizí uživatel slovníku nezjistí, co přesně znamenají substantiva *lipovec*, *luben*, *lubenica* aj.) Takto hospodárně zpracovaná hesla obsahují velké množství stylistických charakteristik, jak jsme uvedli v referátě o prvním díle slovníku, rovněž tak je podrobně zpracována frazeologická složka slovní zásoby i sociolingvistická charakteristika některých slov a slovních spojení. Naproti tomu na popis slovtvorné stránky lexika sestavovatelé SSKJ téměř úplně rezignovali. Velmi promyšlená a důkladně zpracování odvozovacích prostředků a složenin v SSJČ dokazuje, že je slovtvorbu možno docela přehledně a téměř v úplnosti začlenit do slovníkových hesel. Zahrnutí základních slovtvorných prostředků, zejména derivačních, do hesel slovníku, který má sloužit v neposlední řadě lingvistům, je potřebné zejména u slovanských jazyků, a to v daleko větší míře než u slovníků jazyků patřících k jiným indoevropským větvím. Je škoda, že SSKJ neobsahuje alespoň výčty prefixů, jimiž se ve slovinštině odvozují od základních sloves běžná slovesa předponová.

Snaha kondenzovat do jednoho hesla co nejvíce materiálu a informací vedla redakci slovníku v jistých případech až za mez účelnosti a únosnosti. Některá souhrnná, takto kondenzovaná hesla pak sdružují jevy z hlediska synchronního velmi různorodé, jevy, které mají nakonec společné pouze etymologické východisko. Výrazným případem je adjektivum *lahkó*. Do hesla je náležitým způsobem zahrnuto jako podheslo i příslovce *lahkó*. U tohoto příslovce se uvádí sedm významově odlišných okruhů užití. Jedině první a sedmý významový okruh odpovídá sémantice základního adjektiva *lahkó*. Všechny ostatních významových okruhů má společnou složku POSSIBILITAS. Tato zajímavá disproporce je ovšem důsledkem okolnosti, že adverbium *lahkó* přešlo již převážně do funkce modálního komponentu konstrukcí typu *lahkó* + VFIn (*lahkó bi ga prijeli*, *če bi hoteli*; *takoj nato bi lahkó odšel*), které ve slovinštině konkurují s konstrukcemi VModFin + VInfin, jež jsou základním prostředkem vyjadřování voluntativní modalitě ve slovanských jazycích (srovn. *mogli bi ga prijeti*, *če bi hoteli*; *takoj nato bi že mogel oditi*). Na modální slovese pak se manifestují predikační gram. kategoriální významové složky a voluntativně modalitní složka, infinitivem se vyjadřují lexikálně významové složky. Ve slovinské konstrukci s *lahkó* nese toto původní adverbium voluntativně modalitní složku, kdežto verbum finitum lexikálně významové komponenty, jakož i predikační gram. kategoriální významové složky. Funkčně tedy adverbium *lahkó* přešlo ve větší části svých užití k jinému slovnímu druhu: stalo se modální partikulí specificky slovinské modální konstrukce. Bylo by tedy nanejvýš odůvodněné, kdyby toto modální *lahkó* bylo ve slovníku uvedeno jako zvláštní heslo nebo v krajním případě kdyby bylo v rámci hesla *lahkó* (adj.) výrazně odděleno jako speciální podheslo. Je třeba podotknout, že toto výhodné a pro synchronní popis neadekvátnější funkční hledisko se ve SSKJ zpravidla uplatňuje (srovn. např. hesla *kaj* 1—5), stejně jako je téměř důsledně uplatněno i v našem SSJČ (tam je například slovní forma *kontra* zpracována ve třech samostatných heslech: jako předložka, adverbium a substantivum).

Bez ohledu na naše marginální kritické připomínky chtěli bychom znovu zdůraznit,

že SSKJ již nyní můžeme hodnotit jako úctyhodné, příkladné dílo moderní slovenské lexikografie. Přáli bychom si jen, aby další svazky vyšly v době co nejkratší.

Mirek Čejka

Tine Logar: Slovenska narečja, Besedila, Ljubljana 1975 (vyšlo 1976), 118 str.

Od prvních poválečných let se datuje ve všech slovanských zemích zvýšené úsilí o prohloubenější a detailnější studium místních nářečí jednotlivých slovanských jazyků. Jedním z cílů těchto široce založených prací je příprava Slovenského jazykového atlasu (SJA). Paralelně s tímto neobyčejně velkým, kolektivním a v řadě etap postupně plněným úkolem jsou i práce věnované jak všestranné analýze některých menších nářečních jednotek a celků, tak i díla sledující jeden jev, popřípadě menší soubor jevů v širších souvislostech a na větších plochách. Vedle uvedených prací pak vycházejí samostatné soubory autentických textů (do různé míry komentovaných), které obsahují materiály rozmanitých nářečí v podobě, jak byly zachyceny v terénu u autochtonních mluvčích.

Člen pracovního kolektivu SJA profesor lublaňské univerzity T. Logar v této podobě vydal svou knihu Slovenska narečja s podtitulem Besedila (Texty). Jeho práce má tři části: úvodní studii, soubor autentických ukázek textů a rozsáhlý komentář k ukázkám s mapou. V úvodu představuje autor současnou slovinštinu jako výsledek tisíciletého historického vývoje jazyka v neobyčejně složitých geografických, společenských a později i politických a církevně správních podmínkách. V postupném osidlování Slovinska dvěma hlavními proudy, ze severu přes Karpaty a od jihovýchodu od Sávy a Drávy, spatřuje jeden z kořenů dnešní velké nářeční členitosti, která se do jisté míry obrátila již v jazyce 12.—13. století. Druhý z těchto kořenů pak vidí v jazykových inovacích, jejichž ohniskem byly oblasti dnešního území srbocharyvátského a které se šířily hlavně do slovinských oblastí podél dnešní zemské hranice. Vysoké hory jako nesnadno překročitelná přírodní překážka podpořily značnou izolaci obyvatel jednotlivých alpských údolí od okolního světa i od sebe navzájem a mnohdy působily jako katalyzátor při konstituování jednotlivých nářečních skupin.

Při klasifikaci slovinských nářečí jako celku vychází L. ze staršího rozdělení F. Ramovše (v jeho Dialektech, Ljubljana 1936), který členil slovinský národní jazyk na sedm tzv. dialektických bází, tj. nářečních skupin, a více než čtyřicet nářečí a výraznějších nářečních typů. L. přitom přesvědčivě ukazuje, jak jsou dnešní hranice mezi jednotlivými nářečními skupinami a nářečímí většinou ostré; např. mezi gorenskými a rovtarskými nářečímí nebo mezi dialekty v horní Šávské dolině neexistují přechodné pásy. Upozorňuje také na vlivy sousedních neslovanských (něm., ital. aj.) obyvatel a jejich řeči na některé slovinské dialekty i na stopy, které v domácí řeči zanechaly jak turecké vpády, tak i skupiny jiných jižních slovanských obyvatel, kteří před Turky přehali a zčásti se mísili s domácími useláky. Připomíná i podíl vlivu před-slovanské populace na území dnešního Slovinska, tj. podíl vlivu Keltů a Ilýrů.

Základem dnešní diferenciace slovinských dialektů jsou především rozdíly v krátkém a dlouhém vokalizmu. O reálné možnosti členit slovinská nářečí už i na tomto základě přesvědčují fakt, že se např. počet dlouhých vokalických fonémů pohybuje od tří do šestnácti samohlásek (s různou intonací) v jednotlivých nářečních typech, počítaje v to i nosovky (v nejsevernějším, podjanském nářečí při rakouské hranici) a řady diftongů různých kvalit (např. *ia, ie, ej, aj, yä* atd.) v řadě dalších nářečí. Ještě bohatěji se diferencují slovinské dialekty na základě krátkých samohlásek. Tato diferenciace je pozdější a souvisí s redukcí krátkých vokálů uskutečněnou v různých nářečích v nestejně míře a nestejným způsobem. Rozdíly v krátkém vokalizmu se počínají objevovat v 15. století, plně se však projevují až v průběhu 17. a 18. století. K velmi starým nářečním rozdílům ve slovinštině, zčásti vznikajícím už od 11. století, patří proměnlivé místo přízvuku ve slově v jednotlivých místních dialektech (např. *žena, nogā — žena, nōga*). Přesuny místa přízvuku ve slově se uskutečňovaly jakoby ve vlnách, v různých dobách a na různých teritoriích. Kromě nich se rovněž projevily různé stupně morfologizace přízvuku jakožto výsledky přízvuku užívaného nezřídka analogicky ve všech tvarech nebo alespoň ve většině tvarů jistého slova (např. *žena, žené, žēni, ženō; žena, žēne, žēni, žēno*). Vedle těchto změn přízvuku probíhaly dále komplikované přesuny v intonaci a kvantitě, které rovněž způsobily spolu s jinými jevy výrazné vzájemné odlišení jednotlivých nářečí. Z rozdílů v konsonantickém systému ve slovinských nářečích sluší připomenout především rozdílné střidnice za psl. *n', l'* a *l'* v různých oblastech